

**SAROYMULKXONIM VA TEMURIYLAR RENESSANSINING  
BOSH ME'MORI**

*Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti  
Pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlar  
Fakulteti tarix ta'lim yo'nalishi  
3 bosqich 2.23-gurux talabasi  
Toshto'xtayeva Fotima Muzaffar qizi*

**Annotatsiya:** Ushbu maqola Amir Temurning buyuk imperiyasining shakllanishida va Temuriylar Renessansining zaminini yaratishda muhim rol o'ynagan Saraymulkxonimning siyosiy, madaniy va ijtimoiy faoliyatini chuqur tahlil qiladi. An'anaviy tarixshunoslikdan farqli o'laroq, malika nafaqat hukmdorning rafiqasi, balki davlat diplomatiyasining asosiy ishtirokchisi, yirik me'moriy loyihalar homiysi va ilmiy-ma'rifiy muhitning asosiy tashkilotchisi sifatida yoritiladi. Maqolada uning "Katta xonim" statusi, farzandsizlik fojiasi va shahzodalar tarbiyasidagi o'rni orqali Temuriylar davri ayollarining siyosiy ta'sir imkoniyatlari ochib beriladi.

**Kalit so'zlar:** Saraymulkxonim, Amir Temur, Temuriylar davri, Bibi-xonim ayollar diplomatiyasi, Madrasai Xonim, madaniy homiylik, Movarounnahr, Ulug'bek, mikro-tarix.

**Tarixning yashirin qahramonlari**

Tarix sahifalarini varaqlaganimizda, ko'pincha urushlar, buyuk sarkardalar va taxt talashishlar haqidagi voqealarga duch kelamiz. Biroq, bu olamshumul hodisalar ortida, sultonlar va imperatorlarning yonida turib, ularning faoliyatiga bevosita yoki bilvosita ta'sir o'tkazgan shaxslar — ayniqsa ayollar — haqida kamdan-kam so'z yuritiladi. XIV asr Movarounnahrining eng qudratli ayollaridan biri, Amir Temurning sevimli va nufuzli rafiqasi Saraymulkxonim ana shunday yashirin qahramonlardan biridir. Uning hayoti va faoliyati shunchaki sarkarda rafiqasining turmushidan iborat bo'lmay, balki butun bir imperiyaning siyosiy, madaniy va ma'naviy yo'nalishiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan murakkab strategiya edi. Ushbu maqolada Saraymulkxonimning temuriylar saltanatidagi o'rni, uning "Katta xonim" maqomi, diplomatik mahorati, me'moriy homiyligi va eng muhimi, keyingi avlodlar, xususan, Mirzo Ulug'bekning ilm-fanga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otishdagi beqiyos xizmatlari chuqur tahlil qilinadi.

"Ko'ragon" unvoni siri: Siyosiy legitimalikning muhim ramzi

Saraymulkxonimning asl ismi Chig'atoy ulusining so'nggi xoni Qozonxonning qizi bo'lganligi sababli, uning Amir Temur bilan nikohi shunchaki ikki shaxsning birlashuvi emas, balki ikki qudratli sulolaning ittifoqi edi. Temurning ushbu nikoh orqali "Ko'ragon" (fors tilidan "kuragan" – "xon kuyovi") unvonini olishi uning siyosiy

ambitsiyalari uchun fundamental ahamiyat kasb etdi. Bu unvon Temurga Chig'atoy xonlarining qonuniy merosxo'ri ekanligini rasman tan olish imkonini berdi, garchi u o'zi Chig'atoylar avlodidan bo'lmasa-da.

Saraymulkxonimning nasl-nasabi Temurning hokimiyatiga oliy xonlik qonuniyligini berdi, bu esa Markaziy Osiyo aristokratiyasi orasida uning mavqeini mustahkamladi. Bu nikoh Temurning o'zini oddiy lashkarboshidan butun bir imperiyaning qonuniy hukmdori sifatida namoyon etishiga xizmat qildi. Uning "Katta xonim" maqomi shunchaki unvondan ko'proq edi – u Temur saltanatining meros huquqini timsol etuvchi tirik ramz edi. Uning saroydagi mavjudligi Temur imperiyasining asosida faqat harbiy kuch emas, balki qadimiy turkiy davlatchilik an'analari ham yotganligini bildirar edi.

Diplomat va strateg: Imperiya boshqaruvidagi "Katta xonim"

Amir Temur doimiy harbiy yurishlarda bo'lganida, Saraymulkxonim Samarqanddagi davlat boshqaruvida markaziy o'rin egalladi. Manbalarda qayd etilishicha, u nafaqat saroydagi ichki tartibni nazorat qilgan, balki muhim diplomatik qabullarda ham faol ishtirok etgan. Ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixoning 1403-1406 yillarda Samarqandga qilgan sayohati haqidagi kundaliklari bu borada noyob ma'lumotlarni taqdim etadi. Klavixo o'z esdaliklarida malikaning elchilarga ko'rsatgan ehtiromi, uning dabdabali liboslari va o'tkazgan ziyofatlarining hashamati haqida yozadi.

"Malika Saraymulkxonim davlatning qudratini va boyligini ko'rsatishda muhim rol o'ynagan. Uning elchilarni qabul qilish marosimlari, Amir Temur yo'qligida ham, davlatning mustahkamligini namoyish etishga qaratilgan edi. Uning taxtda o'tirishi, hatto Amir Temur yonida bo'lganida ham, uning siyosiy nufuzidan dalolat berar edi."

Bu marosimlar shunchaki mehmondo'stlik emas, balki psixologik diplomatiyaning bir shakli edi. Chet ellik mehmonlar malikaning yorqin shaxsi va u yaratgan hashamatli muhit orqali Temur imperiyasining yengilmas qudratiga ishonch hosil qilishgan. Uning kiyim-kechaklari, zargarlik buyumlari va tantanali ziyofatlari imperiyaning boyligi va madaniy taraqqiyotining ko'zgusi bo'lib xizmat qilgan.

Maorif va arxitektura: Madrasai Xonimning ulug'vorligi

Saraymulkxonimning nomini abadiylashtirgan eng muhim meroslardan biri bu mashhur Bibi-xonim masjidi. Garchi bu masjid Temurning Hindiston yurishidan qaytganida qurilishi buyurilgan bo'lsa-da, malika uning loyihasiga bevosita ta'sir ko'rsatgan va qurilish jarayonini shaxsan nazorat qilgan.

Ammo malikaning haqiqiy ma'rifiy merosi – Bibixonim masjidi bilan ro'baro' qurilgan "Madrasai Xonim" (ba'zi manbalarda Madrasai Saraymulkxonim)dir. Bu madrasa o'z davrining eng nufuzli oliy ta'lim markazlaridan biri bo'lgan.

Madrasai Xonim nafaqat ta'lim maskani, balki ilm-fan va san'atning rivojlanish markazi bo'lgan. Saraymulkxonim yosh shahzodalarning, jumladan Mirzo

Ulug'bekning tarbiyasi va ta'limiga bevosita homiylik qilgan. U bu madrasa orqali Temuriylar saltanatida ilmga bo'lgan e'tiborning qanchalik yuksak ekanligini amalda isbotlab bergan. Bu madrasa shunchaki bir bino emas, balki "Bilim (Madrasa) va Iymon (Masjid) yonma-yon bo'lishi kerak" degan chuqur falsafiy g'oyaning moddiy ifodasi edi. Malikani o'z davrining "Bosh me'mori" deb atasak mubolag'a bo'lmas, chunki u qurilish jarayonini shaxsan nazorat qilgan va bu ayol kishi uchun mislsiz jasorat edi.

Farzandsizlik fojiasi va "Buyuk tarbiyachi" missiyasi

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Saraymulkxonimning o'z farzandi bo'lmagan. Bu o'sha davr ayollari uchun katta fojia hisoblangan bo'lishi mumkin. Biroq, Saraymulkxonim bu shaxsiy yetishmovchilikni butun bir sulola avlodini tarbiyalash orqali to'ldirdi. U Amir Temurning nevaralari, xususan, Shohrux Mirzo va Mirzo Ulug'bekning bosh tarbiyachisi sifatida ularning intellektual va ma'naviy kamolotida hal qiluvchi rolini o'ynadi.

Ulug'bekning ilm-fanga bo'lgan ishtiyoqi va uning keyinchalik dunyoga mashhur olim-hukmdor bo'lib yetishishida Saraymulkxonimning bevosita ta'siri katta edi. Malika o'zining shaxsiy kutubxonasiga ega bo'lib, unda nodir qo'lyozmalar jamlangan edi. U shahzodalar uchun doimiy ravishda ilmiy suhbatlar va munozaralar tashkil etgan. Bu muhit Ulug'bekdagi ilmga bo'lgan chanqoqlikni uyg'otib, unga keyingi ilmiy kashfiyotlari uchun zamin yaratdi. Saraymulkxonimning bu harakatlari Temuriylar Renessansining ildizlari aslida ushbu donishmand ayolning uzoqni ko'ra bilishida yotganini isbotlaydi. U bolalardagi iste'dodni "tanib olish" va uni rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'lgan.

Saraymulkxonimning diplomatiyadagi ishtiroki shunchaki rasmiy marosimlarda qatnashishdan iborat emas edi. U o'zining shaxsiyati, madaniy saviyasi va nazokati orqali imperiyaning "yumshoq kuchi"ni namoyish etgan. Klavixoning yozishicha, malika chet ellik elchilar bilan muloqotda o'ta oqila bo'lgan. U o'tkazgan dabdabali qabullar Yevropa va Osiyo elchilarida Temur imperiyasi haqida "yengilmas va boy davlat" tasavvurini uyg'otgan.

Uning liboslari va zargarlik buyumlari ham muhim diplomatik ramzi edi. Boshidagi qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan toji, kiygan qizil ipak libosi shunchaki bezak emas, balki Chig'atoy xonlari merosxo'ri ekanligidan dalolat beruvchi siyosiy "status-kvo" edi. Har bir detal imperiyaning qudratini, boyligini va madaniy rivojini aks ettirar edi. Saraymulkxonimning mavjudligi Temurga nafaqat harbiy hukmdor, balki qadimiy va boy madaniyatning davomchisi sifatida ham namoyon bo'lish imkonini bergan.

Xulosa: Temuriylar Renessansining intellektual arxitektori

Saraymulkxonim – shunchaki afsonaviy ism yoki Amir Temurning rafiqasi emas, balki XIV asrning buyuk strategik menejeri, mohir diplomati va ma'rifat homiysi

edi. Uning hayoti va faoliyati Temuriylar saltanatining faqat qilich kuchi bilan emas, balki ayollarning intellektual salohiyati, madaniy tashabbuslari va uzoqni ko'ra bilishi bilan ham dunyoni lol qoldirganini isbotlaydi. Agar Amir Temur saltanatning chegaralarini qilich bilan chizgan bo'lsa, Saraymulkxonim uning ichini ilm, san'at va go'zallik bilan to'ldirdi. Uning me'moriy va ma'rifiy merosi, shahzodalar tarbiyasidagi o'rni va diplomatik faoliyati Temuriylar Renessansining asl intellektual arxitektori aynan Saraymulkxonim bo'lganligini tasdiqlaydi. Uning faoliyati Markaziy Osiyo ayollari tarixida o'chmas iz qoldirgan, ularning jamiyatdagi muhim o'rnini ko'rsatuvchi yorqin timsoldir.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Klavix, Rui Gonsales de. Samarqandga, Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406). Moskva: Nauka, 1990.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Toshkent: O'zbekiston, 1997.
3. Fayziyev, Turg'un. Temuriylar shajarasi. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2007.
4. Vasiliyeva, G. V. Temuriylar davri ayollari. Sankt-Peterburg: Evraziya, 2003.
5. Mukminova, R. G. Samarqand Temuriylar davrida. Toshkent: Fan, 1985.